

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ КУЛЬТУРИ ЧИТАННЯ У ВИХОВНІЙ РОБОТІ ЗІ ЗДОБУВАЧАМИ НА ПРИКЛАДІ ЛІТЕРАТУРИ ФЕНТЕЗИ

Сімонцева Л. О., Козій О. Б., Матусяк Г. І.

ВСТУП

Питання популяризації читання творів художньої літератури не лише не втратило своєї актуальності з огляду на його порушення у величезній кількості наукових публікацій, а й набуло більшої значущості в епоху діджиталізації. Сучасна молодь є поколінням, яке з дитинства звикло сприймати інформацію з цифрових носіїв, віддає перевагу візуальному контенту, опрацьовує тексти невеликих обсягів, які характерні для соціальних мереж, здебільшого використовуючи такі техніки читання, як сканування та скімінг. Така ситуація спричинила те, що художня література, яка вимагає техніки інтенсивного читання, вміння тривалий час зосереджуватися на вербальному контенті, опрацьовувати об'ємні джерела інформації, видається юнакам і дівчатам менш цікавим і легким заняттям, ніж, скажімо, перегляд фільмів та відеороликів, ознайомлення з дописами в соцмережах. Дехто з них вважає, що електронні носії інформації витіснили паперові книжки, що асоціюються з попереднім етапом розвитку суспільства. Утім, чимало досліджень доводить той факт, що читання паперових книжок є більш ефективним, ніж цифрових, з огляду якості запам'ятовування інформації, повноцінності сприймання викладеного. Окрім того, за даними Програми для міжнародного оцінювання учнів (PISA), ті, хто читають великі тексти (понад 100 сторінок) на паперових носіях під час навчання, мають кращу успішність із точних наук, а також в опануванні цифрових технологій¹.

Виховна робота зі здобувачами закладів вищої освіти має бути спрямована на популяризацію читання художньої літератури як важливої передумови формування соціокультурної компетенції, розвитку емоційного інтелекту, критичного мислення й культури мовлення, розширення світогляду та збагачення ерудиції. Однією з наскрізних ідей збірки есеїв лауреатки Нобелівської премії з літератури 2018 року «Chufynarrator» є потреба в художній літературі як засобу

¹ OECD PISA results: maths and reading skills in “unprecedented drop”. Here’s why that matters. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2023/12/oecd-pisa-results-maths-reading-skills-education/>

пізнання світу через вербалізований досвід різних людей². О. Токарчук підкреслює роль читання в розвитку уяви, що перетворює друковані знаки на зорові, слухові, нюхові і навіть смакові образи. Письменниця акцентує своєчасність формування звички читання в підлітковому й молодшому юнацькому віці, інакше його якість не буде високою, а сам процес не принесе максимального задоволення. Це пов'язано з фізіологічними і психологічними особливостями цього періоду, вразливістю та гнучкістю. Авторка також акцентує важливість художньої літератури для формування емпатії, адже вона дозволяє нам створювати альтернативні світи й жити життям інших людей³.

До заходів, які сприяють посиленню інтересу молоді до читання, є організація зустрічей із письменниками, створення читачього клубу на постійній основі, учасники якого з певною періодичністю читали б одну книжку й обговорювали її на засіданнях. Для ефективного зацікавлення здобувачів художньою літературою важливо обрати той жанр, який, з одного боку, найбільше відповідає віковим особливостям молодшого юнацького віку, а з іншого, наділений значним гуманістичним потенціалом і здатністю формувати загальнолюдські цінності. Вважаємо, що найбільш прийнятним жанровим різновидом у цьому аспекті є література фентезі, оскільки вона не лише має певний розважальний ефект, що дозволяє утримувати увагу на розгортанні сюжету, а й сприяє розвитку уяви, збагаченню знань зі світової міфології, утвердженню гуманістичних цінностей і навіть розвитку еко-свідомості. Тож пропонуємо розглянути твори яскравих представників британської й української літератури в жанрі фентезі – Джона Роналда Руела Толкіна та Галини Пагутяк.

1.1. Міфопоетика творів Дж. Р. Р. Толкіна як засіб формування культурної ідентичності

«Володар перснів» став культовою книгою ХХ століття і зробив його автором, професора-лінгвіста Дж. Р. Р. Толкіна (1892–1973) усесвітньо відомим та одним із найпопулярніших письменників. Твір дав поштовх створенню популярному досі молодіжному руху толкіністів. Його представники будують власний культурний міф світу на основі творів письменника («Гобіт, або Мандрівка туди і назад», «Володар перснів», «Сильмариліон»). У 1965 році було створено Американське толкінівське товариство; приблизно тоді ж Дж. Р. Р. Толкін отримав шанобливе прізвисько Професор. Послідовники втілюють у рольових

² Tokarczuk O. *Czulynarrator*. Krakow. Wydawnictwoliterackie. 2020. 300 s.

³ Там само.

іграх атмосферу творів Толкіна, у яких діють ельфи, гноми, гобіти, формуючи на їх основі філософські концепції, містичні обряди. Вони намагаються відтворити одяг, побутові речі, описані Толкіном. У межах толкінізму розвиваються дуже різні напрями, зокрема толкіністи дали поштовх руху рольовиків.

Одним із найґрунтовніших досліджень життя і творчості письменника є біографія, написана його другом Г. Карпентером (в українському перекладі з'явилася в 2022 році).

В українському літературознавстві все частіше з'являються ґрунтовні дисертаційні дослідження, присвячені творчості Дж. Толкіна, зокрема такою є робота О. Тихомирової⁴. В. Бойницький⁵ розглядає різні аспекти світотворення у «Володарі перснів», а саме: відокремленість та автентичність створеного світу, співвідношення окремоті Середньої Землі та її подібності до реального світу, ігровий елемент творів письменника тощо. О. Росстальна⁶ досліджує явище ескапізму в творчій свідомості Дж. Р. Р. Толкіна.

Секрет незаперечного успіху й незгасаючої популярності роману Дж. Толкіна не лише в таланті письменника, що, на жаль, мав не надто широке поле для розкриття, а й у його власній – свідомій чи підсвідомій – вірі в *реальність* створеного. Для самого автора його роман був лише сторінкою у ґрунтовній, створеній ним же міфології, продовженням історії гобітів, що полюбилися читачам після публікації казки про подорож Білбо Торбіна. У листі У. Х. Одена письменник з'ясував, що «історія Білбо з перснем була найкращою логічною зав'язкою», тому й у «масштабному творі перстень одразу став Перснем з великої літери, й одразу ж виник Чорний Володар»⁷.

Будучи залюбленим у валійську й фінську мови, у скандинавську та кельтську міфологію, Дж. Толкін використовує елементи останніх для побудови моделі власного художнього світу. Філософська казка-притча «Лист, намальований Нігглом» була створена Дж. Толкіном для висвітлення основних проблем, з якими стикається творча людина, насамперед письменник. Автобіографізм в алегоричному вигляді присутній у філософській казці «Лист, намальований Нігглом». Картина,

⁴ Тихомирова О. Міфічний квест у літературній спадщині Дж. Р. Р. Толкіна». Автореферат кандидата філологічних наук. Київ : Київський національний лінгвістичний університет, 2003. 20 с.

⁵ Бойницький В. Огляд можливих напрямків літературно-критичного дослідження художніх творів Дж. Р. Р. Толкіна. *Мова у соціальному і культурному контексті*. Київ, 1997. С. 229–231.

⁶ Росстальна О. Явище ескапізму у творчій свідомості Дж. Р. Р. Толкіна». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004. № 16. С. 154–156.

⁷ Карпентер Гамфрі Дж. Р. Р. Толкін: Біографія. Львів : Астролія, 2022. С. 240.

яку писав художник, – головна робота для митця, створення якої було продиктоване внутрішнім посилом. Коли зародилася ідея картини, все життя митця почало підпорядковуватися її завершенню.

Біограф автора «Володаря перснів» Г. Карпентер стверджує, що «чоловіча атмосфера» творів Дж. Толкіна зумовлена стилем життя науковця й письменника. Так, тимчасово розлучений із коханою Едіт, Дж. Толкін «усі задоволення і відкриття [...] мав ділити [...] з людьми своєї статі, тому він мимохідь звик асоціювати більшу частину радощів життя з чоловічою компанією»⁸, яка не мала нічого спільного з гомосексуальністю. Художній світ Дж. Толкіна переважно чоловічий: холостяк Більбо вирушає в подорож разом із тринадцятьма гномами; дев'ять чоловіків-хранителів персня в першій частині трилогії «Володар перснів» є антиподами дев'яти назгулів – колишніх королів і полководців; головними героями малої прози письменника «Фермер Джайлз із Хему», «Коваль з Великого Вуттона», «Лист, намальований Нігглом» також є чоловіки. Рід гномів у деміургійному дискурсі Дж. Толкіна приречений на холостяцьке життя, бо жінки в цьому грубуватому племені народжувалися вкрай рідко, тож його (племені) пристрасну відданість ковальській справі можна розглядати як сублімацію родинної нереалізації. Чоловічим є і світ ентів. Жінки живуть лише в їхніх піснях і переказах. Пошук їх стає для ентів-чоловіків чимось на кшталт релігійного паломництва. Для гобітів спокійне подружнє життя є нормою. У пролозі до «Володаря перснів» Дж. Толкін зазначив, що «самітники на кшталт Більбо та Фродо Беггінсів були винятком»⁹. Володіння перснем – артефактом влади й злої волі – сублімує для героїв родинне щастя. З чотирьох представників племені гобітів, з Голлумом-Смеаголом включно, котрі певний час володіли перснем, лише садівник Сем знайшов своє місце в новому світі. Фродо ж натомість не бачить себе у майбутньому свого краю. Довге володіння перснем унеможлиблює для нього радості звичайного життя: «Я хотів врятувати свій край, і він врятований, але не для мене. Таке часто трапляється [...] – аби щось зберегти, доводиться від цього відмовлятися»¹⁰.

Письменник хотів, аби «міфи і легенди відображали його власні уявлення про Всесвіт»¹¹. Як віруючий християнин, він не міг уявити існування цілісного й організованого світу без Бога. У світі Дж. Толкіна

⁸ Там само. С. 75.

⁹ Толкін Дж. Р. Р. Володар перснів. Львів : Астролябія, 2006. С. 14.

¹⁰ Там само. С. 885.

¹¹ Карпентер Гамфрі Дж. Р. Р. Толкін: Біографія. Львів : Астролябія, 2022. С. 145.

творець «присутній, хоч і залишається незримим»¹². Аналогії зі Святим Письмом можна провести на прикладі образу Мелькора, найсильнішого з валар, що повторює долю Люципера. У міфології Дж. Толкіна єдиний Бог перебуває поза межами світу. Обов'язки керування різними сферами покладені на могутніх духів – валар і майяр, яких можна порівняти з янголами. Проте, якщо в християнських священних текстах янголи з'являються переважно в чоловічій подобі, а в мусульман вони загалом безстатеві, то в Дж. Толкіна статева диференціація чітка й послідовна: валари та майяри (чоловіки) – вали та майї (жінки). Світ божественних сутностей задумувався письменником як гармонійний з сімома чоловічими й сімома жіночими божествами.

Ельфи, мовою та історією світу яких так захоплювався Дж. Толкін, зображені найпрекраснішими з усіх створінь єдиного бога Еру. Вони безсмертні, тому не мають людських обмежень, їм невідомі хвороби і старість; вони здатні реінкарнуватися. Їхнє життя пов'язане з Ардою (Землею), ельфи здатні відчувати її біль та муки, тож житимуть, допоки існуватиме земля. Вони ідеал будь-якого творця. Г. Карпенгер зазначив, що ельфи у творах письменника «хоча [...] й можуть грішити та помилятися, проте не є позбавленими божественної прихильності в теологічному сенсі»¹³. Сам професор наголошував, що «вони створені людиною за своїм образом і подобою та позбавлені від обмежень, що її пригнічують, [...] безсмертні, і воля їх владна втілювати те, що створює їхня уява»¹⁴. У світі Дж. Толкіна ельфи й люди були двома народами, створеними єдиним богом. Кожному племені творцем була визначена доля й місце у світі. Перші покоління людей дар Луватара (природну смерть) сприймали як належне. Нуменорці ж під впливом Саурона зажадали вічного життя й були покарані творцем.

Хоч ці народи і схожі між собою, Дж. Толкін лише три рази поєднує їх трагічно-романтичними сюжетними лініями: «Тричі брали між собою шлюб Ельдари й Едаїни: Лютіен з Береном, Ідриль з Туором, Арвен з Арагорном»¹⁵. Перший і третій шлюби є одночасно обрамленнями та важливими смисловими центрами міфології Дж. Толкіна.

Однією з найтрагічніших історій у міфології Дж. Толкіна є легенда про Турина та Ніенор-Нініель, у якій втілилися суто християнські страх та огида перед кровозмісним союзом. Доля розлучає брата й сестру. Коли Турин покинув рідну домівку, Ніенор ще не було на світі.

¹² Там само. С. 144.

¹³ Карпенгер Г. Дж. Р. П. Толкін: Біографія. Львів : Астролія, 2022. С. 150.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Толкін Дж. Р.П. Сильмариліон / За ред. Крістофера Толкіна. 3-тє видання. Львів : Астролія, 2015. С. 180.

Жахливий та підступний дракон Глаурунг, якого перемагає герой, накладає на його сестру прокляття забуття. Істинний сенс його полягав у тому, що прив'язаність штовхає молодих людей до інцесту. Проте дитині від цього союзу не судилося народитися через самогубство батьків.

Письменник за допомогою шлюбних зв'язків підкреслює доцільність та логічність створеного ним світу: народи Середземелля за задумом автора належать до близьких біологічних видів, тож беруть міжрасові шлюби та творять спільну історію, в якій присутні численні драми. Ці драми лежать в основі основних подій створеної Дж. Толкіном псевдоісторії. Божественні сутності валари й вали як уособлення стихій та моральних категорій перебувають над світом, сутності нижчого рівня – майяри і майї – вливають свою кров у жили дітей Еру завдяки шлюбу між Меліан та дельфійським владикою Тінголом. Від дитини цього шлюбу Тінувіель та смертного Берена ведуть свій родовід напівельфи. На останніх Дж. Толкін поклав роль творців долі, героїв та пророків. Саме нащадок трьох племен Еаренділ переходить на інший, солярний рівень буття.

Міфотворчість письменника позначена звертанням до архетипних образів. Дерево – один з універсальних символів духовної культури людства – є тією центральною світовою віссю, що з'єднує Небо й землю, людину та її шлях до духовних висот, цикли життя, Всесвіт та його процеси вічного й постійного оновлення, мудрість і таємничі закони буття.

Скандинавська міфологія розповідає про ясен Ігдрасил, що має три корені, що проникають до підземного світу, а звідти розходяться до царства велетнів та людського світу. Віти його простираються над світом та захищають усе живе. Верхні гілки сягають Неба, а найвища кидає тінь на Валгаллу, де живуть боги та загиблі у бою герої. Це дерево вічно зелене та свіже, оскільки три сестри – Минуле, Теперішнє та Прийдешнє – щодень поливають його. Під цим ясенем збираються боги, аби вирішувати долю світу.

Біблійне дерево пізнання добра і зла є твірним центром едемського саду, а для перших людей стає уособленням морального вибору. Змій, що охороняє дерево, уособлює труднощі досягнення істини й мудрості.

Дерево у світі, створеному Дж. Толкіном, є образом містким і неоднозначним; це не пейзажна деталь, а повноцінний образ-символ, що тяжіє до образу-персонажа. У міфології «Сильмаріліона» зустрічаємо динамічний багатоаспектний синтез космогонічного та солярного.

Першим джерелом світла для свого світу Дж. Толкін обирає рукотворний, який створює Ауле (один з валар, покровитель

ковальського ремесла) – такий собі Гефест чи то Вулкан цієї міфологічної ієрархії – на прохання Йаванни (покровительки всього живого) зробив два яскравих світильники. Потому деміург символом-аккумулятором солярної енергії робить стародавній архетип – дерево. У світі Дж. Толкіна воно є не лише втіленням живої енергії природи, а й оповите гуманістичним пафосом, оскільки зросли золоте й срібне дерева – Тельперіон та Лаурелін – зі схвалення згаданої вже Йаванни, що «благословила насіння та довго сиділа на зеленій траві та співала Пісню Велиння, у яку вклала усі думки про все, що росте на землі»¹⁶. А Ніенна (вище жіноче божество, перейнята вічною скорботою та жалем через усе живе, фактично, персоніфіковані гуманістичні ідеали) у цей час, певне, знаючи про сумну долю дерев, «мовчала й омивала курган слізьми»¹⁷. Так письменник-деміург описує появу Двох Дерев Валінору – «найуславленіших створінь Йаванни», антиципаційно зазначаючи, що «усі сказання Стародавньої Епохи будуть пов'язані із ними»¹⁸.

Дерева Валінору були створені до початку часів валами Йаванною та Ніенною, аби стати джерелом світла замість знищених Мелькором світильників. Старше з дерев письменник називає Тельперіон – Срібне, а друге – Лаурелін – Золоте. Квіти першого дарували сріблясте світло, а листя другого відливали золотом.

Віра письменника в реальність існування світу Середземелля зумовлює правдоспрямованість, талановиту деталізацію зображення, якій не заважає навіть низка парадоксів. Зокрема, Дж. Толкін розповідає про плин часу у вигаданому світі, користуючись земною, людською системою вимірювання: «Протягом семи годин кожне дерево розгорялося та згасало; кожне з них починало сяяти за годину до того, як згасало перше. Тож у Валінорі двічі на день наставав дивний час, коли світло обох дерев було слабке та сріблясті їх промені змішувалися»¹⁹.

Багатоаспектність збірного образу Великих Дерев Валінору має стихійно-еволюційний характер. Святе Письмо, розповідаючи про процес створення світу, наголошує на просторовому розшаруванні неба й землі, води й суші. Дж. Толкін, у Всесвіті якого, як вже зазначалося, присутній Бог-творець, вдається до синтезування енергії світла й води: «Світло-росу Тельперіона й дощ Лаурелін Варда збирала у великі чаші, [...] що стали для усієї землі валар джерелами води й світла»²⁰.

¹⁶ Толкін Дж. Р. Р. Сильмариліон / За ред. Крістофера Толкіна. 3-тє видання. Львів : Астролябія, 2015. С. 51.

¹⁷ Там само. С. 52.

¹⁸ Там само. С. 52.

¹⁹ Толкін Дж. Р. Р. Сильмариліон / За ред. Крістофера Толкіна. 3-тє видання. Львів : Астролябія, 2015.

²⁰ Там само.

Незрима присутність творця і згаданий синтез стихій визначає пантеїстичні закони існування світу Середземелля.

Образ Бога-творця у міфології «Сильмарілліону» доповнений аспектом митця. Ельфійський майстер Феанор, якого письменник наділяє владою над стихіями, створює алмази-сильмаріли та наповнює їх світлом дерев. Цим Дж. Толкін утворює Біблійну сентенцію про створення людини за образом і подобою Бога, що включає і аспект творення, креативного впливу на світ. Після смерті Дерев творіння майстра стають єдиними вмістилищами їх світла, зробивши Феанора співтворцем нового світу.

Бунтар-Мелькор сповнюється ненависті до дерев та з допомогою Унголіанти – вмістилища хаосу й темряви, що набирає форми велетенського павука – знищує дерева, отруєє росу у чашах та викрадає сильмаріли. В ідилії Валінору дерево є світоутворюючим центром. Вбивство Двох Дерев можна порівняти із Великим Вибухом, цим первісним поєднанням Танотосу й Еросу, оскільки через внутрішнє руйнування ця подія стає вихідною для створення світу.

Письменник детермінує різні аспекти образу Великого Древа, оскільки «на верхівці Туни [...] Варда створила для них (перших ельфів) дерево, подібне до Тельперіона [...]. Воно звалося Галатіон. Його посадили потім у саду [...], що стало першопочатком багатьох подібних дерев»²¹. Галатіліон продовжує себе в Келеборні. Останнє ім'я у творі Дж. Толкін акумулює навколо себе світ (життєдайне світло й всесвіт) й має персоніфіковане втілення в образі ельфійського князя. Від кохання Келеборна й прекрасної Галадріелі, подібної до ранкової зірки, народжується діва Арвен – вечірня зірка, персоніфікований символ завершення золоті ельфійської епохи. Омонімічний синтез образу-персонажа та символу (хоча, вже було відзначено, що дерево у світі Дж. Толкіна «переросло» ці межі) наскрізне в міфології письменника. Лоріен, або «край снів», був водночас садом-обителлю валар, одного з яких також іноді іменували Лоріеном, а також лісом-князівством Келеборну та Галадріелі. Фангорн – ент-покровитель лісу – надає останньому своє ім'я, «одухотворює» всі дерева.

Від Келеборну-дерева письменник простежує генеалогію Білого Древа Гондору через нуненорський Німлот, що є організуючим центром дарованого острова, його серцем. Саурон, діставшись острова та отримавши певну владу, отруюючи думки правителів, забороняє підходити до Древа, тож Ісідур таємно вночі прокрадається та краде

²¹ Толкін Дж. Р. Р. Сильмариліон / За ред. Крістофера Толкіна. 3-тє видання. Львів : Астролія, 2015. С. 70.

плід, після чого тікає з Нуменору. Король піддається велінню Саурана й знищує Дерево, спаливши на вогнищі, дим від якого ще сім днів стоїть над місцевістю й потім йде на захід, мов подаючи сигнал Валінору.

Знищення дерева Сауроном передує загибелі держави-острова. Біле Дерево Гондору є символом королівської влади, втіленням її долі. Ісілдур (саме той, хто відрубав Саурону палець із Єдиним Перснем) опускає сім'я Німлоту у землю Мінас-Ітілу, аби за допомогою дерева закріпити спорідненість із нуменорцями, а через них – із ельфами й самими валарами. Захопивши цю фортецю, Саурон найперше спалює дерево, утверджуючи актом знищення силу цього символу акумулювати моральну та державну міць. Надію на відродження письменник втілює у паростку, що дає життя натомість Білому Гондорському Дереву. Останнє – то відображення, втілення долі держави, оскільки гине, аби потім відродитися у сянці, знайденому новим королем: «Арагорн обернувся й помітив над кам'янистим схилом зелену плямку. Він стрімко видерся наверх та побачив молоде деревце [...]. На ньому вже розпустилося довге, витончене листя, зверху темне й сріблясте спіднизу, дерево було увінчане гроном квітів з білими [...] пелюстками»²². Гендальф озвучує доленосну функцію тендітної рослини: «Таке сім'я визріває рідко, проте сила життя може дрімати у ньому століттями, ніхто не в змозі передбачити час пробудження. [...] Коли насіння визріває, Дерево має бути висаджене, аби рід не перервався».²³

Образ «живого дерева» – не новаторство в літературі: як доброзичливі, так і озлоблені проти людського племені, дерева часто зустрічаються в народних та літературних казках. До подібного трактування Дж. Толкін вдається в першій частині «Володаря перснів». Вийшовши за межі усталеного життя Гобітанії, троє друзів через те, що «дерева тут (у Зачарованому лісі) *більш живі, аніж вдома*»²⁴, ледве не загинули від гілок підступного Дядька Верби. Після зустрічі із Фангорном у «Двох вежах» герої, а разом з ними і читачі, усвідомлюють мотиви поведінки колишніх ентів.

У міфосвіті Дж. Толкіна деревопастирі недарма пробуджуються разом із іншими безсмертними – ельфами, оскільки доля їх нерозривно пов'язана із долею Арди-Землі, на них покладена місія оберігати природні багатства й відчувати всі болі. Цю спорідненість відзначає Фангорн, зустрівшись із гобітами: «Де в чому енти подібні до ельфів: ми

²² Толкін Дж. Р. Р. Володар перснів. Львів : Астролія, 2006. С. 995.

²³ Там само. С. 990.

²⁴ Там само. С. 91.

не так переймаємося собою, як люди, й глибше проникаємо у суть речей. З іншого боку, ми подібні й до людей: міняємося швидше, аніж ельфи, швидше пристосовуємося до змін. Певне, енти перевершують і одних, і інших»²⁵.

Енти є живою душею і мудрістю природи, на варті добра якої вони стоять. Глибина образу Фангорна, його смислове навантаження простежується через портрет. Гобітів при зустрічі найбільше вразили його очі: «карі, близько посаджені, у бездонній глибині яких виблискували зеленкуваті вогники»²⁶. Письменник устами гобіта Піппіна порівнює ті очі із найглибшими у світі колодязями, у яких «пам'ять віків та безкінечна мудрість»²⁷.

Сам письменник і лінгвіст відзначав, що гобітам, як збірному образу, притаманні його власні риси: «Я насправді гобіт, – зізнався якомсь професор, – гобіт в усьому, окрім зросту. Люблю дерева, сади, палю люльку, надаю перевагу простій їжі»²⁸. В образі Фангорна втілилися любов Дж. Толкіна до мов та віра у силу слова як акумулятора історії: «Ім'я моє справжнє – довжелезне, – говорить ент своїм гостям. – Воно росло разом зі мною, а я живу вже довгенько, тож і воно є цілою історією. [...] І мова наша – історія»²⁹.

Окремо хочеться виділити твори, художній світ яких віддалений від Середземелля. Дж. Толкін є автором низки філософських казок. Це «Роверандом» – розповідь про песика, написана для сина, котрий засмутився через загублену іграшку; сповнений гумору «Фермер Джайлз із Хему»; «Коваль з Великого Вуттона», в якому письменник за допомогою місткої символічної деталі, саме, зірки з Чарівної країни, торкається проблеми таланту та духовного потенціалу, та, мов сповідь-заповіт професора «Лист, намальований Нігглом».

Якось уранці Дж. Толкін прокинувся із готовою казкою та одразу ж записав її. То був «Лист, намальований Нігглом», в якому письменник «виразив свої найгірші страхи, що стосувалися його міфологічного Дерева. Він відчував, що його, як і його героя, відірвуть від роботи задовго до її завершення»³⁰.

Глибину світосприйняття художника письменник переводить у стадію світотворення. Ніггл працює над деталями, проте мріє намалювати ціле дерево. Художника надихає картина живого дерева,

²⁵ Толкін Дж. Р. Р. Володар перснів. Львів : Астролябія, 2006. С. 701.

²⁶ Там само. С. 696.

²⁷ Там само.

²⁸ Карпентер Г. Дж. Р. Р. Толкін: Біографія. Львів : Астролябія, 2022. С. 15.

²⁹ Толкін Дж. Р. Р. Володар перснів. Львів, Астролябія, 2006. С. 715.

³⁰ Карпентер Г. Дж. Р. Р. Толкін: Біографія. Львів : Астролябія, 2022. С. 305.

уособлення міфологічної світобудови. Тож він сам стає творцем, деміургом: «Спочатку він бачив листок, підхоплений вітром; потім листок перетворювався на дерево, воно росло, простирало численні віти та проникало неймовірним корінням до земних надр. Дивне птаство прилітало до нього та сідало на гілля [...]. Потім навколо Дерева та за ним, у прогалинах між листям та гіллям, вже окреслювалися околиці»³¹.

Тісний зв'язок між творцем і творінням носить відбиток прадавніх вірувань про людину й дерево як неподільну єдність, про те, дерево цілком могло стати другом, «братом-близнюком» людини, умістищем її душі.

Дерево стає твірним центром власного Всесвіту героя, логічним завершенням життєвого пошуку художника. Тому, коли Ніггл бачить «Дерево, його Дерево – нарешті завершене», він називає це даром, «маючи на увазі мистецтво взагалі та результат зокрема»³². Не лише майстерність, а й сила авторської уяви знаходиться в центрі уваги письменника. Коли герой опиняється перед своїм творінням, то всі листочки він бачить на своєму місці, крім того, «не такими, якими він їх зобразив, а якими бачив»³³.

Бачення перспективи не полишає генія. Письменник поступово градаційно відкриває читачам світ картини. Спочатку визначає місце Дерева у Лісі: «Згодом Ніггл повертається до Лісу. Не тому, що Дерево набридло йому, навпаки, воно ніби викарбувалося у його пам'яті»³⁴. Коли ж перед очима героя постають гори, що не були частиною картини, хоч і «пов'язували її з чимось іншим»³⁵, художник сам стає уособленням творчого процесу. Цей процес не закінчується із переходом у інший світ, а герой є ланкою, що поєднує два світи – реальний і створений ним же. Цей інший світ знаходиться поза часом. Тому й між деревами, утвореними уявою, а той лише підсвідомістю Ніггла, «виднілося щось далеке – наступний етап, наступна картина»³⁶.

Образ художника можна порівняти із ельфійським майстром Феанором з міфології «Сильмарілліону». Через образи творців Дж. Толкієн втілює концепцію інтердеміургії, наділяючи своїх персонажів здатністю творити власні світила й цілі всесвіти.

Стародавні вірування в те, що дерево відігравало роль «мосту», посередника між богами й людьми, людиною та її предками Дж. Толкієн втілює через прийом зустрічі художника Ніггла із таємничими

³¹ Tolkien, J.R.R. (1964) J.R.R. Tolkien: Tree and Leaf. London: HarperCollins. С. 105.

³² Там само. С. 130.

³³ Там само. С. 130.

³⁴ Там само. С. 131.

³⁵ Tolkien, J.R.R. (1964) J.R.R. Tolkien: Tree and Leaf. London: HarperCollins. С. 132.

³⁶ Там само. С. 134.

Голосами, суддями з потойбіччя. Геній отримує шанс продовжувати працювати, або, сам ставши творцем, переміщується із виміру фізичного існування у власний світ. Образ Дерева при цьому має подвійне смислове навантаження: по-перше, це результат кропіткої роботи майстра, а по-друге – втілення віри про переселення душі.

Символізуючи синтез неба, землі й води, динаміку життя, поєднуючи світи, дерево у творінні Дж. Толкієна є складним архетипним похідним, що акумулює жіноче як джерело життя, чоловіче – захисника роду. Дерева Валінору, самотні деревопастирі, творіння художника Ніггла характеризуються синтезом космогонічного та солярного аспектів.

Таким чином, зробивши безсмертя логічною частиною свого світу, культовий письменник століття водночас проводить психологічно-творчий експеримент-випробування людини та створює моральний ідеал, вартий вічності в силу осягнення світобудови та власної у ній ролі і місця. Міфопоетику творів Дж. Р. Толкіна можна розглядати як один із засобів формування культурної ідентичності здобувачів і розширення уявлень про світову міфологію та її роль у житті людини.

2. Роман-феєрія Галини Пагутяк «Зачаровані музиканти» та його роль у розвитку екосвідомості молоді

У белетристиці та есеїстиці Г. Пагутяк постулюється наявність багатьох світів, прагнення злагоди між якими відображене в одному з магістральних мотивів у творчості письменниці – мотиві пошуку шляхів до гармонійного співіснування усіх Божих створінь. Ключовою художньою ідеєю в доробку авторки є заклик «осягнути мистецтво жити, головний зміст якого доброзичливість до інших життів, до інших світів, не втручання, а допомога»³⁷. На образному рівні цей месидж артикульовано через міфологему саду як місця «приятного спілкування людей, рослин і звірів, їх повного взаєморозуміння»³⁸. Репрезентативним з точки зору моделювання фентезійного світу, в якому сконцентровано інтенції до гармонізації стосунків людини і природи, є роман-феєрія «Зачаровані музиканти» (2010). На нашу думку, прочитання цього роману Г. Пагутяк сприяє формуванню екосвідомості як сукупності уявлень про місце людини в світі та прийняття відповідальності за гармонійні стосунки з природою. Погоджуючись із авторським маркуванням генотипу цього твору, вважаємо необхідним звернути увагу і на наявність у ньому визначальних рис фентезі, до яких

³⁷ Пагутяк Г. Брама для солі й вітру. Потонули в снігах. Львів : ЛА «Піраміда», 2010. С. 122.

³⁸ Там само. С. 93.

належать «фатум, бінарна етична опозиція «добро – зло», винагорода за зусилля подолання перешкод, диво, «трансцендентне бачення» як вияв свободи»³⁹, а також «такі його фабульні складники, як одужання (поновлення ясного погляду на довкілля), втеча (не від життя, а від сучасності), розрада («несподівана і чудесна благодать, яка, либонь, ніколи не повернеться»)»⁴⁰. Тож вибір роману-феєрії Г. Пагутяк «Зачаровані музиканти» для обговорення на зустрічі студентського читачького клубу не лише сприятиме удосконаленню комунікативних умінь здобувачів, збагаченню культури мовлення, формуванню еко-свідомості, а й позитивно позначиться на розвитку емпатії.

О. Леоненко у дисертаційному дослідженні, присвяченому фентезі в українській літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст., акцентує на тому, що у прозі Г. Пагутяк представлено яскраво виражений національний колорит трансформації цього жанру⁴¹. Науковець фокусує увагу на інтерпретації образів і мотивів української міфології у створенні письменницею умовних реальностей. Тож спробуємо прослідкувати своєрідність вітчизняного варіанту фентезі у творі, який не був об'єктом аналізу в роботі О. Леоненко. Зосередження уваги здобувачів на національній своєрідності «Зачарованих музикантів» є важливим для розвитку етнічної ідентичності.

Фентезійний світ у романі-феєрії «Зачаровані музиканти» репрезентований містичною країною за Дунаєм і світом журавненських людей, які співіснують з духами природи. Зображуючи взаємодію цих світів, Г. Пагутяк художньо акцентує заклик до милосердя і співчуття, який пронизує її есеїстику: «я – життя серед інших життів, які хочуть жити»⁴². Цей вислів письменниці можна вважати своєрідним гаслом еко-свідомої людини.

Специфікою моделювання світу за Дунаєм («країни забуття») є синтез образів кельтської та слов'янської міфології, а також авторська міфотворчість. Особливістю цього фентезійного світу є його відкритість лише для обраних, причому ця обраність проявляється то як винагорода, то як покарання. Долучитися до нього можна тим, хто пошановує «чарівних істот» – духів природи (маршалок Боніфаций, пахолок Івась), або ж тим, хто несе тягар родового прокляття за кривду,

³⁹ Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т. 2 / автор-укладач Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 529.

⁴⁰ Там само. С. 530.

⁴¹ Леоненко О. Жанр фентезі в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / О. Леоненко; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2010. С. 12.

⁴² Пагутяк Г. Брама для солі й вітру. *Потонулі в снігах*. Львів : ЛА «Піраміда», 2010. С. 128.

заподіяну їм (Олександр Домницький і його син Матвій). Так, спускаючись у пошуках дідача до наповненої духами пивниці, Боніфаций зняв з себе хрестика: «Бо чув, що чудовні істоти бояться залізного хреста і гніваються, якщо до них приходиш в ньому»⁴³. Дж. Фрезер пов'язує табу на залізо з найдавнішим етапом розвитку людства, коли цей метал був новим і викликав забобонний страх. Науковець аналізує архаїчні уявлення різних народів про залізо як захист від ельфів, фей та інших потойбічних істот. Відтак, учинок Боніфация можна трактувати як шанобливе ставлення до духів природи, небажання завдати їм шкоди, що забезпечило йому доступ до іншого світу. Тут спостерігаємо виразні еко-центричні акценти творчості Г. Пагутяк, яка в художній спосіб артикулює принципи гармонійного співіснування всіх істот.

На руїнах села Оришківці Боніфаций надав допомогу пораненому ласицею хатнику, а згодом поховав померлу істоту в печі, засвідчивши співчуття й поштивіє ставлення до духів. За цей учинок, а також «за те, що не потривожив житнього вовка»⁴⁴, колишньому маршалку надано дозвіл увійти до двору князя Тих, хто літають у повітрі і живуть під землею. Створюючи фентезійний світ, у якому опиняються лише обрані люди, Г. Пагутяк актуалізує міфологему хлібного духа, який візуалізується в архаїчних уявленнях в образі вовка або собаки. Дж. Фрезер вказує на розповсюдженість цього образу в міфології древніх германців та слов'ян, зокрема, в описах обрядів, пов'язаних зі жнивими.

Пахолок Івась потрапив під опіку духів і здобув від світлої постаті у пивниці дар розуміти мову рослин: «Віднині його вчитимуть трави, дерева й вода, і вони ж його захищатимуть»⁴⁵. Г. Пагутяк пов'язує цей мотив з чарівною казкою, що мала вплив на формування фентезі: «У давніх казках особливо коштовним даром вважалось розуміння мови рослин і звірів»⁴⁶. У романі-феерії «Зачаровані музиканти» відкритість світу природи для людини пов'язується з чистотою та невинністю, що на міфологічному рівні опосередковано уявленням про дитинство як райський безгрішний стан. Івась не зізнався Тимошеві про духів, побачених у пивниці, «бо відчув, що відтепер у ньому є щось таке, чого немає в Тимоша. Бо той старший, і серце в нього уже закрите»⁴⁷.

⁴³ Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 31.

⁴⁴ Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 196.

⁴⁵ Там само. С. 44.

⁴⁶ Пагутяк Г. Брама для солі й вітру. *Потонулі в снігах*. Львів : ЛА «Піраміда», 2010. С. 92.

⁴⁷ Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 42.

Семантика дитинної чистоти, яка уможливило первозданну єдність з природою, прочитується в образі чарівниці Насті, яка маленькою заблукала в лісі й натрапила на Тих, що живуть під землею і літають у повітрі. Прекрасна Пані вказала дівчинці дорогу додому, відвівши від болота: «Настя вірить, наче в неї дар від того, що пані тримала її за руку»⁴⁸. Дар розуміння мови рослин – метафоричне вираження вміння еко-свідомої людини дбати про інтереси природи.

У генологічних дослідженнях, присвячених фентезі, підкреслюється вплив лицарського епосу на становлення цього жанру, що відображається на рівні його дефініції у літературознавчих довідниках⁴⁹. У «Зачарованих музикантах» Г. Пагутяк реактуалізує мотив лицарського роману передусім через образ Матвія, який спокутує гріх діда Григорія служінням Прекрасній Пані, що належить іншому світові. Неземне кохання героя і пов'язані з ним виснажливі мандри є складовими «ініціативної романтики», характерної для казок і літератури фентезі. Дід Матвія зрубав дерево, за яке був покараний духами. У такий спосіб Г. Пагутяк артикулює потребу у відповідальності за вчинки, спрямовані проти природи.

Варто зауважити, що архетипний образ лицаря в інтерпретації письменниці зазнає певної дегероїзації, що властиво творам неоміфологічної формації, адже Матвій не бере участі у лицарських турнірах, не вступає у двобій з чудовиськом, щоби звільнити полонянку. Спорідненість юного Домницького з героями куртуазних романів виявляється насамперед у його любовній пристрасі до незамінного об'єкта. Герой наповнюється коханням, схожим на одержимість, після першої з'яви Пані з огненним волоссям, яка залишила на його грудях рану: «Вона обернула до Матвія сліпуче біле лице і вдарила його поглядом просто в саме серце»⁵⁰. Мотив мандрів до іншого світу виконує в романі сюжетотворчу функцію, а рушійною силою подорожі виступає несамолюбне почуття. Дегероїзуючи образ, письменниця акцентує відсутність у юного Домницького традиційного лицарського атрибута – коня: «Чому не взяв його з собою? Не до коня тоді було, та й коня треба любити, пильнувати, а він міг тепер любити лише її – свою Пані. Як ченчик любить Бога, зрікаючись земного життя»⁵¹. Любовна сюжетна лінія «Зачарованих музикантів» додає динаміки творові й сприяє утриманню інтересу на розгортанні його подій.

⁴⁸ Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 74.

⁴⁹ Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т. 2 / автор-укладач Ю.Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 529.

⁵⁰ Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 13.

⁵¹ Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 120.

Образ Матвія, найменшого з трьох синів дідича, алюзійно пов'язаний з героєм чарівної казки, елементи якої традиційно оприявнюються у фентезійних творах. Цей персонаж «Зачарованих музикантів» акумулює ознаки, визначені атрибутивними для фентезі: «Романтичний принцип двох світів набуває багатовимірної перспективи, де само реалізується самотній герой, приречений здійснювати Квест (шлях), тобто мандри, передусім у власній душі, у пошуках власної ідентичності, гармонії»⁵². Квест Матвія – це спокута гріхів його роду та й людей загалом і знаходження гармонії у пізнанні світу духів природи. Мотив спокути за вчинену природі шкоду актуалізує проблему еко-відповідальності у соціальному вимірі.

Мотив лицарського служіння Дамі своєрідно артикульовано через образ Олександра Домницького, який так само мав невігйну сердечну рану. Образ білого порфиру, якому поклонявся дідич, постає трансформацією образу Прекрасної Пані. Олександр плекав найніжніші почуття до каменя, вгадуючи в ньому існування любої йому істоти: «Здавалось, світло жило в ньому завжди. Його слід було пробудити, як будять зі сну кохану жінку»⁵³. Пристрасть старшого Домницького до нібито закутої в камені чарівної істоти ремінісцентно пов'язана з міфами про Пігмаліона й Галатею, а також про Кібелу та багатьох інших богів і героїв архаїчного епосу різних народів. Кореляція образу Олександра з мотивом лицарського роману виразнюється завдяки інтертекстуальності зв'язкам зі «Сказанням про трьох лицарів і сорочку» Жака де Безье, яке у романі Г. Пагутяк постає у вигляді оповідки, розказаної Миколаєм.

З мотивом несамовитого кохання корелює образ чарівниці Докії, яка мешкала в крайній хаті села: «<...> ті, хто живе в ній, ніби перебувають на межі двох світів і не бояться нічого»⁵⁴. Жінка відразу впізнала в Матвієві споріднену душу, адже вона також зазнала одержимості одним із Тих, хто літає в повітрі й живе під землею. Світ за Дунаєм, у якому упродовж року перебувала Докія, має особливий часовий вимір: «То був не рік, а цілих сім, бо час серед тих, що літають у повітрі й живуть під землею, спливає по-іншому»⁵⁵. Образ Докії втілює якості еко-свідомої людини, яка дбає про рослини і тварин.

Перехід до іншого світу, відповідно до міфологічних прецедентів, вимагає певної плати. Звертаючись до Боніфація, Матвія та Івася, Княгиня пояснила: «Ступаючи в наш край, люди мусять позбутися того,

⁵² Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т. 2 / автор-укладач Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 530.

⁵³ Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 26.

⁵⁴ Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 122.

⁵⁵ Там само. С. 137.

чого в них найбільше. <...> А будете вертатися, заберете назад»⁵⁶. Так, маршалок віддав «розум чоловіка поштивою, прагматичною»⁵⁷, юний Домницький залишив в озері Обшир своє серце, а хлопчик розплатився розумінням. Наскрізний для творчості Г. Паутяк образ Перевізника увиразнює міфопоетичний мотив переходу до іншого світу, який є утопічним утіленням ідеального співіснування людини і природи. Щоби потрапити до Пані, Матвій мав переплести через Дністер, який Перевіжник назвав Дунаєм. Боніфацій та Івась також мали перейти підземний Дунай, аби дістатися князівства. У «Сентиментальних мандрівках Галичиною» письменниця тлумачить семантику цього міфопоетичного образу: «Працюючи над «Зачарованими музикантами» я знайшла могутній символ «Дунай». Перепливти Дунай означає перейти межу неповернення в світ зла, спокуси, кривди, болю. За Дунаєм ти отримуєш як плату за неповернення і зречення тихий рай»⁵⁸. Перехід через цю ріку, на думку авторки, звільнює «від прокляття роду, від карми громади»⁵⁹. Саме цього потребував Матвій, якому Княгиня пояснила причину його поневірянь: «Твій дідо зрубав моє дерево. І за це його рід несе покуту. Ти можеш піти звідси, але твій син і син твого сина нестимуть її»⁶⁰. У словах Княгині вбачаємо символічне втілення ідеї загальної спокути людей за шкоду, яку завдають природі, що виявлятиметься в екологічних катастрофах.

Серед інших персонажів, які репрезентують світ людей, умовно можна виділити тих, хто скептично ставиться до існування духів (слуга Петро); тих, хто усвідомлює наявність іншого світу, але не може контактувати з ним (шляхтич Миколай Р., слуга Осип); і тих, хто наділений даром бачити його (чарівниця Настя). Петро за недовірливе ставлення до духів був покараний: він загинув під уламками родового маєтку Домницьких. Миколай сповідував християнську віру та разом з тим визнавав існування духів: «І чоловік відчув теж, наскільки він безборонний супроти очей, що стежать за ним – очей духів води, лук і дерев»⁶¹. Осип під впливом чарівниці Насті поділяв уявлення про духів природи як про Божі створіння і прихильно ставився до них: «Хіба любити все живе – дерева, квіти, воду – се гріх? Господь усе це сотворив, а не диявол. І як хтось має ліпші очі чи вуха, то се дар Божий, а не

⁵⁶ Там само. С. 219.

⁵⁷ Там само. С. 31.

⁵⁸ Паутяк Г. Сентиментальні мандрівки Галичиною. Львів : ЛА «Піраміда», 2014. С. 162–163.

⁵⁹ Паутяк Г. Уріж та його духи. Львів : ЛА «Піраміда», 2012. С. 57.

⁶⁰ Паутяк Г. Зачаровані музиканти. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 218.

⁶¹ Паутяк Г. Зачаровані музиканти. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 59.

диявола»⁶². Така маркованість образів твору корелює з укоріненим у Біблії мотивом згубної сліпоти, який розгортається у низці творів Г. Пагутяк. У «Зачарованих музикантах» цей мотив увиразнюється у сцені, що зображує ніч зустрічі Князя та Княгині: у їхньому дворі збиралися «духи землі, повітря, води, дерев у подобі істот, яких люди часом бачать своїм вбогим зором»⁶³.

Світ духів природи у романі оприявнюється через зорові, слухові й нюхові образи. Він дає про себе знати через світло, зелений колір якого, з одного боку, символізує життєдайність, а з іншого – слугує маркером зв'язку з потойбіччям: «Але виявилось, що за дверима не бракло світла, тільки то не було сіре вранішнє світло, а зелене, що йшло з найдальшого кутка. І воно пахло свіжо стятою майвовою травою, соковитою і товстою, налітою дощами»⁶⁴. Чарівний запах рослин також оприсутнює духів природи. Ще одним атрибутом цього світу постає неземна музика, яку чує лише Матвій Домницький (для пастухів, які були поруч панича, вона лишилася непоміченою, бо вони «наче понापивалися сонного зілля»⁶⁵). Пані з огненным волоссям вперше з'явилася паничеві у супроводі трьох музикантів: «Вони пропливли над Матвієм, награвши музику, ні веселу, ні сумну, а якусь наче нелюдську»⁶⁶. В есеї «Блукаюча пісня», що входить до книги «Сновиди: сні українських письменників», Г. Пагутяк розмірковує про зв'язок музики з упорядкованістю Всесвіту: «<...> у китайців музика – це закон світобудови. Вона не пов'язує душі праведників з Богом, а пронизує наскрізь усе суще. І людина може пізнати й відтворити цю гармонію, відшукавши її в собі»⁶⁷. Таким чином, семантика космічної гармонії може бути екстрапольована на топос країни за Дунаєм, представники якої з'являються у світі людей під звуки незвичайної мелодії, що надається до сприйняття лише обраним.

Світ духів природи в «Зачарованих музикантах» наділений здатністю карати за несправедливо завдану йому кривду. Обійстя Домницьких було зруйноване рослинами через гріх Григорія Домницького, який зрубав липу і збудував дім на недозволеному місці, тим самим потривоживши Тих, що живуть під землею і літають у повітрі: «Трава заволоділа дахом, підривала фундамент»⁶⁸. У такий спосіб Г. Паутяк художньо артикулює застереження людям, які чинять шкоду іншим

⁶² Там само. С. 62.

⁶³ Там само. С. 215.

⁶⁴ Там само. С. 29.

⁶⁵ Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 12.

⁶⁶ Там само. С. 13.

⁶⁷ Пагутяк Г. Блукаюча пісня. *Сновиди: Сні українських письменників*. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. С. 280.

⁶⁸ Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 60.

істотам і щораз більше віддаляються від первозданного ладу. Письменниця занепокоєна тим, що в сучасному світі «вже не існує того гармонійного, добре продуманого співіснування з краєвидом, ніхто не шукає доброго місця, не питається в духів дозволу»⁶⁹.

Про властивість духів рослин мститися тим, хто завдає їм кривди, пише Дж. Фрезер, акцентуючи анімізм архаїчних уявлень: древні народи вважали, що дерево відчуває надріз не менше, ніж людина – рану. Дослідник аналізує давній звичай просити пробачення у дерева перед тим, як зрубати його. Первісне світовідчуття, наповнене повагою до природи, притаманне Івасеві: «І так йому не хотілось завдавати траві муки, що аж тіло стало легким й Івась йшов, ледь торкаючись трави, пригинаючи, не зламавши найтендітнішої стеблини»⁷⁰. Збереження гармонії між світами, на думку Г. Пагутяк, можливе за умови поваги до простору, населеного іншими істотами. Духи не завдаватимуть клопотів людям, якщо в їхнє життя не втручатимуться з метою зашкодити: «Просто не треба посягати на їхню територію»⁷¹.

Героїв роману-феєрії, які зближуються з духами природи, охоплює бажання залишити світ людей, який видається їм чужим і ворожим. Так, Боніфаций зважується вирушити до Чорного лісу й відмовитися від звичного йому оточення: «Він зрозумів, що втомився від людей і не хоче їх бачити»⁷². Подібні відчуття після зустрічі з Пані переживає Матвій: «За цей час він збагнув, які всі люди йому чужі, як важко до них озватись»⁷³. Образ юного Домницького набуває драматичних обертонів, бо втілює наслідки порушених первозданих зв'язків з природою: «Десятилітнім хлопцем його відірвали від журавненських лук, від ріки, від гір, як від материних грудей, від товаришів дитячих забав, проклавши між ними межу, яку він тепер не міг перейти»⁷⁴. Топос Чорного лісу акумулює семантику відновлення втраченої гармонії через образи духів, які мешкають у ньому: «Істоти, що літають у повітрі (не всі), і живуть під землею (теж не обов'язково), підібравши заблукану істоту: чоловіка, коня, kota, роблять це не з милосердя, а тому, що зникає стіна, що ніби розділяє їхні душі»⁷⁵. Через цей образ Г. Пагутяк актуалізує міфологему

⁶⁹ Пагутяк Г. Сентиментальні мандрівки Галичиною. Львів : ЛА «Піраміда», 2014. С. 20.

⁷⁰ Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 43.

⁷¹ Пагутяк Г. Сентиментальні мандрівки Галичиною. Львів : ЛА «Піраміда», 2014. С. 160.

⁷² Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 106.

⁷³ Там само. С. 108.

⁷⁴ Там само. С. 11–12.

⁷⁵ Там само. С. 146.

саду, адже, як зазначає письменниця, «ліс – то Божий сад»⁷⁶. Загалом у творчості письменниці топос лісу наділений символікою Притулку.

З міфологемою «саду людського» пов'язаний образ Григорія Домницького, який доглядав за рослинами в монастирі: «Як рай посеред світу, так монастирський сад виглядав серед одноманітних боліт, особливо в пору цвітіння»⁷⁷. Дбаючи про дерева і квіти, чернець ніби спокутував гріх і просив прощення у Тих, що літають у повітрі й живуть під землею. Розглядаючи символізм монастирських садів, М. Еліаде зазначає, що пейзаж, який оточує монаха, відображає земний рай і, певним чином, передбачає його. Відтак, плекання саду прирівнюється до відновлення первісної гармонії між людиною та іншими Божими створіннями.

Образи Тих, хто літають у повітрі і живуть під землею є проєкцією міфологем кельтського походження: Г. Пагутяк пов'язує їх з сидами – різновидом ельфів. Авторка вбачає подібність галицьких ландшафтів та ірландських краєвидів, а також відчуває у землі бойків «кельтську магію», тому саме на рідній Дрогобиччині вона «шукала декорацію до майбутнього роману про Тих, що літають в повітрі»⁷⁸. Есеї Г. Пагутяк наповнені вірою в лісових духів, зокрема, ельфів, які вночі танцюють на галявинах поблизу печери Прийма⁷⁹. Образ Пані з Жовтим волоссям – «королеви сидів» – можна вважати автобіографічно маркованим, оскільки письменниця наводить історію свого діда, яка інспірувала початкову сцену «Зачарованих музикантів»: «Це мій дід перед Другою світовою війною бачив Дике весілля, відоме з британської міфології, у нас в Урожі, а я перенесла цей найпрекрасніший спогад у Журавно»⁸⁰.

Вважаємо, що змодельований відповідно до дифузійної жанрової специфіки твору фентезійний часопростір «Зачарованих музикантів» відображає інтенції Г. Пагутяк до конструювання злагоджених світів за принципом рівності всіх живих істот. Пропонуючи читачам альтернативну версію раю у вигляді країни за Дунаєм, письменниця вказує шляхи досягнення особистої гармонії, яка служить запорукою космічного ладу: «<...> людина може вийти на контакт з усіма свідомостями Всесвіту, вийшовши з мушлі власної свідомості. Не технічний прогрес і добробут зроблять її щасливою, а гармонія з усім

⁷⁶ Пагутяк Г. Брама для солі й вітру. *Потонулі в снігах*. Львів : ЛА «Піраміда», 2010. С. 93.

⁷⁷ Пагутяк Г. *Зачаровані музиканти*. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 186.

⁷⁸ Пагутяк Г. *Сентиментальні мандрівки Галичиною*. Львів : ЛА «Піраміда», 2014. С. 146.

⁷⁹ Там само. С. 153.

⁸⁰ Там само. С. 148.

живим»⁸¹. Вважаємо, що така художня артикуляція Г. Пагутяк екологічної проблематики обумовлює доречність вибору роману-феєрії «Зачаровані музиканти» для обговорення зі здобувачами для розвитку еко-свідомості студентської молоді, а також для популяризації читання.

ВИСНОВКИ

Популяризація читання не лише не втратила своєї актуальності з часом, а й набула більшої значущості в епоху цифрової інформації. Виховна робота зі здобувачами закладів вищої освіти має бути спрямована на пропагування читання художньої літератури, що є важливою передумовою формування соціокультурної компетенції, розвитку емоційного інтелекту, критичного мислення й культури мовлення, розширення світогляду.

Жанр фентезі є одним із найпопулярніших серед сучасної молоді, тож найкращі його зразки можуть стати інструментом поширення читацької культури. Аналіз творчості класика світової літератури Дж. Толкіна, якого вважають «батьком» цього літературного жанру, акцентує на частому звертанні до вічних проблем літератури та самобутній інтерпретації архетипних образів. Зробивши безсмертя логічною частиною створеного ним світу, культовий письменник століття проводить своєрідний психологічно-творчий експеримент-випробування людини та створює моральний ідеал, вартий вічності в силу осягнення світобудови та власної ролі і місця у ній.

Творчість Г. Пагутяк заохочує любителів жанру фентезі звертатися не лише до творів світової класики, а й до кращих зразків сучасної української літератури. Письменниця апелює до проблем світобудови, пропонуючи власну ідею раю як топосу гармонійного співіснування всіх живих істот. Творчість Г. Пагутяк загалом і її роман-феєрія «Зачаровані музиканти» зокрема сприяє формуванню еко-свідомості як сукупності уявлень про місце людини в світі та прийняття відповідальності за злагоджені стосунки з природою. Багатий художній світ прози Г. Пагутяк і її звернення до екологічної проблематики обумовлює доречність вибору роману-феєрії «Зачаровані музиканти» для обговорення зі здобувачами з метою розвитку еко-свідомості студентської молоді, а також популяризації читання.

⁸¹ Пагутяк Г. Брама для солі й вітру. *Потонулі в снігах*. Львів: ЛА «Піраміда», 2010. С. 116.

АНОТАЦІЯ

Жанр фентезі є одним із найпопулярніших серед молоді, тож найкращі його зразки можуть стати інструментом пропагування читацької культури у виховній роботі зі здобувачами. Аналіз творчості Дж. Толкіна акцентує на частому звертанні до вічних проблем літератури та новій інтерпретації архетипних образів. Зробивши безсмертя логічною частиною свого світу, письменник водночас проводить психологічно-творчий експеримент-випробування людини і створює моральний ідеал, вартий вічності в силу осягнення світобудови та власної в ній ролі і місця. Необхідно заохочувати здобувачів читати не лише твори світової класики, а й кращі зразки сучасної української літератури, зокрема романи Г. Пагутяк. Письменниця апелює до проблем світобудови, пропонуючи власну ідею раю як злагодженого співіснування всіх істот. Творчість Г. Пагутяк сприяє формуванню екосвідомості як сукупності уявлень про місце людини в світі та прийняття відповідальності за гармонійні стосунки з природою. Аналіз творчого доробку Дж. Толкіна та Г. Пагутяк фокусує увагу на тому, як їхні твори можуть сприяти формуванню культурної ідентичності, збагаченню знань зі світової міфології, утвердженню гуманістичних цінностей і розвитку уяви та еко-свідомості студентської молоді.

Література

1. Бойницький В. Відокремленість та автентичність створеного світу у романі «Володар Кілець» Дж. Р. Р. Толкієна. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 1998. С. 187–192.
2. Бойницький В. «Володар кілець» Дж. Р. Р. Толкієна: співвідношення окремоті Серединої Землі та її подібності до реального світу. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2000. С. 46–51.
3. Бойницький В. Огляд можливих напрямків літературно-критичного дослідження художніх творів Дж. Р. Р. Толкієна. *Мова у соціальному і культурному контексті*. Київ, 1997. С. 229–231.
4. Бойницький В. Створений світ роману Дж. Р. Р. Толкієна Володар Кілець» як ігровий феномен. *Вісник. Іноземна філологія*. Випуск 29. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. 2000. С. 51–53.
5. Завадська В. Спроба аналізу художніх особливостей творів Дж. Толкієна «Хоббіт, або Туди й назад» та «Володар кілець». *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2003. № 5. С. 52–55.
6. Карпентер Г. Дж. Р. Р. Толкін: Біографія. Львів : Астролябія, 2022. 448 с.

7. Леоненко О. Жанр фентезі в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / О. Леоненко; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2010. 19 с.
8. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
9. Пагутяк Г. Блукаюча пісня. *Сновиди : сни українських письменників* / упоряд. Т. Малкович. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. С. 277–280.
10. Пагутяк Г. Брама для солі й вітру. *Потонулі в снігах: новели, оповідання та есеї*. Львів : ЛА «Піраміда», 2010. С. 87–183.
11. Пагутяк Г. Зачаровані музиканти: роман. Київ : Ярославів вал, 2010. 224 с.
12. Пагутяк Г. Сентиментальні мандрівки Галичиною. Львів : ЛА «Піраміда», 2014. 192 с.
13. Пагутяк Г. Уріж та його духи. Львів : ЛА «Піраміда», 2012. 120 с.
14. Росстальна О. Явище ескапізму у творчій свідомості Дж. Р. Р. Толкіна». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* (16), 2004. С. 154–156.
15. Тихомирова О. Міфічний квест у літературній спадщині Дж. Р. Р. Толкіна». Автореферат кандидата філологічних наук. Київ : Київський національний лінгвістичний університет, 2003. 20 с.
16. Толкін Дж. Р. Р. Володар перснів. Львів, Астролябія, 2006. 1088 с.
17. Толкін Дж. Р. Р. Сильмариліон / За ред. Крістофера Толкіна. 3-тє видання. Львів : Астролябія, 2015. 576 с.
18. OECD PISA results: maths and reading skills in “unprecedented drop”. Here’s why that matters. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2023/12/oecd-pisa-results-maths-reading-skills-education/>
19. Tokarczuk O. *Czuły narrator*. Krakow. Wydawnictwo literackie, 2020. 300 s.
20. Tolkien J. R. R. *The Adventures of Tom Bombadil and Other Verses from the Red Book*. London: George Allen & Unwin. 1962. 63 p.
21. Tolkien J.R.R. *Tree and Leaf*. London: HarperCollins, 1964. 176 p.

Information about the authors:

Liudmyla Simontseva

Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor of the Department of Public Administration,
Law and Humanities,
Kherson State Agrarian and Economic University
23, Streetenska Str., Kherson, 73006, Ukraine

Olha Kozii

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public Management,
Law and Humanities,
Kherson State Agrarian and Economic University
23, Streetenska Str., Kherson, 73006, Ukraine

Halyna Matusiak

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public Management,
Law and Humanities,
Kherson State Agrarian and Economic University
23, Streetenska Str., Kherson, 73006, Ukraine